

COMEMORARE

140 de ani de la nașterea sociologului Dimitrie Gusti, Șeful Școlii sociologice de la București și Președinte al Academiei Române

DIMITRIE GUSTI ȘI BREXIT-UL. DE UNDE TREBUIE SĂ ÎNCEAPĂ O DISCUȚIE DESPRE EUROPA FEDERALĂ

DAN DUNGACIU*

Abstract. *This year, we celebrate the 140th anniversary of the birth of the sociologist Dimitrie Gusti. The best way to pay homage to him is to prove his overwhelming vitality of his interrogations and diagnoses. The subject of this text is, indisputably, the most pressing theme of our day: the future of Europe. Europe of nations or federal Europe?*

Keywords: *Dimitrie Gusti, commemoration, future of Europe, Europe of nations, Federal Europe.*

La 140 de ani de la nașterea sociologului Dimitrie Gusti, cel mai bun mod de a-l omagia este de a-i proba vitalitatea descumpănitoare a interogațiilor și diagnosticelor sale. Subiectul acestui text este, indiscutabil, cea mai presantă temă a zilelor noastre: **viitorul Europei**. Europa națiunilor sau Europa federală?

* Profesor universitar doctor, directorul Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu” al Academiei Române.

Rev. Șt. Pol. Rel. Int., **XVII**, 1, pp. 5–10, București, 2020.

Întrebarea era acolo și acum aproape 100 de ani, la vremea când șeful școlii sociologie de la București încerca să îi contureze un diagnostic și un răspuns. Gusti nu a fost nici împotriva națiunii nici împotriva Europei, dar era un sociolog prea subtil ca să nu înțeleagă că e o sarcină enormă să faci din Europa o.... națiune.

Dilemele lui sunt dilemele noastre. Am rămas tot în orizontul întrebărilor gustiene. Și, cum vom vedea, și în orizontul răspunsurilor lui.

Nu trageți în interbelic sau nu în (toate) personalitățile lui

Înainte de a trece la substanța discuției, nu te poți abține să nu constăți, mai ales cu ochii la realitățile din jur, cât de reconfortant este să te reîntâlnești, (și) prin Dimitrie Gusti, cu spiritul unei epoci, cea interbelică. Și asta în ciuda faptului că, spre deosebire de anii '90, când era, firește, asumată encomiastic, nu mai pare acum „la modă”. Abundă astăzi exercițiile „lucide” de deconstrucție, utile, în esență, doar că de multe ori **de-construcția** – o metodă legitimă și extrem de utilă care vrea să dezvăluie alte fațete, mai puțin vizibile, ale obiectului cercetat – deconstrucția devine prea lesne **de-strucție**, adică ceva care devastează obiectul cercetat; nu vrea să îl dezvăluie, vrea mai degrabă să îl anihileze, să-l certe, să îl arunce, chiar, în derizoriu.

Că interbelicul românesc nu a fost impecabil, este evident – a fost, până una alta, un interbelic **european** (Dungaciu, 2011). (În plus, al unei națiuni care a intrat într-un proiect de Unire fără precedent și comparație și care a costat enorm din toate punctele de vedere (Dungaciu, Manolache, 2019)). Dar de aici până a nu-i da credit, e un pas prea mare. Și nu poți să faci asta, dacă ai un minim de onestitate sau măcar o oglindă în care să se reflecteze, judicios, ceea ce a urmat după.

De aceea e bună, uneori, reamintirea unor personalități precum Dimitrie Gusti. Un personaj de anvergură mondială, în jurul viziunii căruia (teorie și practică) se profilase deja un Congres mondial de sociologie în 1940, la București, blocat doar de începerea războiului (Gusti 1941a, Golopenția, 2015). Și nu erau mulți șefi de școală sociologică în lume care să fi beneficiat de asemenea tratament! Nu te poți abține să nu adaugi că, în îndepărtatul Cernăuți, o revistă intitulată frumos și modest *Însemnări Sociologice* îl găzduia, des, pe sociologul Gaston Richard, pe atunci nimeni altul decât... Președintele Asociației Internaționale de Sociologie și a Institutelor de Sociologie (Dungaciu, 2011). *O tempora...*

Sociologia nu a fost deloc singulară din această perspectivă, și nu e vorba doar de știință sau discipline academice. E destul să citești, de pildă, disputele dintre Maiorescu și Brătianu din Parlamentul României (de atunci!) dedicate Balcanilor și politicii Bucureștiului față de regiune, ca să te proiectezi în altă realitate politică și strategică, sau să urmărești reacțiile, tot din Parlamentul României, legate de prestația lui Nicolae Titulescu la Montreaux în 1936 când a nășit, cu gândul la Ștefan cel Mare (!), faimoasa Convenție, dând turcilor cheile Mării Negre.

Asemenea dezbateri nu ar fi simplu de imaginat astăzi nici în afara Parlamentului României; atunci se derulau acolo... și, cireșa de pe tort, sau bomboana de pe colivă: o revistă din România a avut ideea, în An Centenar, să pună pe copertă, în oglindă, imaginea guvernului Brătianu de la 1918 și cea a guvernului României din 2018.

Ce ar mai fi de spus după asta? Nicio mirare că anul 2018 a fost eminentemente irosit și clasă politică va rămâne în istorie cu ștampila că a ratat Centenarul românilor...

Mântuirea prin acțiune. Un amestec de birocratie și emoție

Dimitrie Gusti a ilustrat versantul bun, stenic, de anvergură mondială, al interbelicului românesc. Un personaj nu neapărat spectaculos, dar sub a cărui aparență serioasă, forțată la universități străine și, în special, la cele nemțești, se ascundea o energie debordantă, dar și o sensibilitate care se deslușea cu greu. A fost un constructor de instituții de talia lui Titu Maiorescu, organizator tenace: institute, reviste, catedre, cicluri de conferințe, cercetări de teren, expoziții internaționale. A năzuit să cerceteze toată România – ceea ce azi am numi Big data! – înainte de a se purcede la o soluție de reformă. Un motor german pe drumurile desfundate ale satelor românești, un Faust răsăritean pentru care mântuirea era acțiune, înfăptuire și organizare eficace.

Dar nu a fost numai asta; a fost un cercetător sensibil și, de aceea, ecumenic: școala lui sociologică aduna, deopotrivă, spirite pozitiviste de tip Henry Stahl – care polemiza cu Lucian Blaga despre satul românesc, primul de pe orizontala lui, al doilea de pe verticala acestuia –, dar și spiritualiști precum Mircea Vulcănescu sau cei care, ulterior, într-o dizidență – „trădare“, s-a numit în epocă – politică vor face Cercul Rânduiala (Dungaci, 2011). Din punctul acesta de vedere, oricât ar părea de paradoxal, Gusti poate fi comparat doar cu Nae Ionescu, și acesta – alt Profesor mare al epocii! – reușind să strângă laolaltă, prin personalitatea sa iradiantă, tineri străluciți cu genealogii și opțiuni culturale / ideologice diferite.

Nu sunt fără rost aceste precizări. Pentru că ne apropiem acum de subiectul propriu-zis, respectiv al diagnozelor sale legate de națiune și de relația acesteia cu viitorul – potențial – al unei federații europene.

Națiunea – o „comunitate de cetățeni“

Când Gusti a realizat că proiectul lui gigantic de *Big data* nu se putea realiza, a trecut la „eșantionarea“ calitativă a diverselor regiuni ale țării. A încercat de fiecare dată în monografiile sale sociologice să aleagă cazul relevant, localitatea specifică, atât cât e posibil. În cazul Basarabiei, de pildă, după o discuție îndelungată cu Nicolae Iorga, a ales, la sugestia acestuia, satul Cornova. Era reprezentantul, pare-se, al unui specific național și regional, deopotrivă...

Gusti a știut că, dincolo de aparențe, există un ceva inefabil al națiunii, pe care e greu să îl epuizezi conceptual. A vorbit despre națiune ca „singura unitate care își ajunge sieși“, un fel de culminație calitativă dincolo de care nu mai pot exista decât o „societate a națiunilor“, căci – tot el o spune – „internaționalismul adevărat nu desființează națiunile“ (Gusti, 1919, 1937, 1938).

Genealogic, națiunea este un popor cu „voință socială“, adică cu conștiința trezită la viață, care începe să lucreze asupra ei înșiși și a celorlalți. Dar cu cât lutul din care se plămădește noua construcție națională este mai consistent (ceea

ce astăzi am numi fundamentul etno-simbolic, iar Gusti îi spune „substrat etnic“), cu atât construcția e mai solidă. Nu toate popoarele ajung națiuni, multe „popoare“ se vor fi stins în Evul Mediu, spulberate de acidul modernității. Pentru a deveni o națiune ai nevoie de un substrat etnic, dar nu orice substrat ajunge națiune. Doar cele tari. Națiunile nu se nasc din nimic, nu sunt (simple) invenții sau artefacte de sus în jos croite de imaginația intelectualilor la un moment dat – *pace postmodernismului!* Sunt **și** asta, e drept, adică sunt și construcție și educație, și imaginație și mit, dar nu **doar** asta: orice element de construcție, modelare, educare etc. are la bază un lut prealabil, mai consistent sau mai slab. „Morții se asociază cu cei vii și uneori poruncile veacurilor trecute se impun cu desăvârșire epocilor actuale“ – e Gusti, deși nu pare, într-o rară ieșire cvasi-mistică, deloc întâmplătoare dată fiind tematica pe care o deslușește (Gusti 1938).

Națiune este, deci, pentru sociologul român, și spirit și materie, și civilizație și cultură. Nu e valabilă distincția tare între „Gesellschaft“ (societate) și „Gemeinschaft“ (comunitate), articulată de fostul său profesor, germanul Ferdinand Tönnies. Națiunea nu este **sau/sau** este **și/și**. Este la intersecție. Cum ar zice frumos un sociolog francez (Schnapper 1994), națiunea e o „comunitate de cetățeni“ („communauté des citoyens“). E și despre cetățeni (pașapoarte, învățământ obligatoriu, curriculum, impozite, conscripție), dar și despre comunitate (istorie, specific, eroi, teritoriu, mituri). Este despre minte, dar și despre suflet.

Asta înseamnă națiunea pentru Dimitrie Gusti.

Ce înseamnă Europa?

Cel mai provocator text al lui Dimitrie Gusti este o conferință din 1930 și intitulată „Problema federației statelor europene“ (Gusti, 1930). Profesorul cercetează, cu ochii la Europa, unul dintre discursurile care începeau, treptat, să o frecventeze: **federalismul**. Ideea unei Europe federale plutește și încearcă să capete corp social și politic. Gusti preia provocarea și prezintă temeinic, așa cum face el de fiecare dată, dosarul chestiunii, respectiv planul pro-european a lui Coudenhove-Kalergi și Memorandul lui A. Briand. Pe baza lor, trage următoarele concluzii. Prima: dacă Europa nu se constituie și nu se organizează „pe tărâmul economic, va săraci din ce în ce mai mult“; 2. Dacă Europa nu se organizează politic va deveni curând „o vasală a unuia dintre cele trei blocuri albe“: „Uniunea Americană“, „Uniunea Britanică“ sau „Uniunea Rusă“. 3. Odată săracită și vasală, „Europa va pierde și primatul civilizației“. Și urmează diagnosticul sociologului: „Toate statele europene sunt bolnave. Boala constă în izolarea lor. Salvarea atunci, în mod necesar și logic, se impune a fi unirea lor“.

Aplauze? Nu încă. Pentru că urmează acum sociologul: „Unirea statelor europene este, așadar, necesară; **este ea oare și posibilă?**“.

Și de aici începe partea fascinantă a lecției despre Europa a lui Dimitrie Gusti.

În primul rând, lucrurile nu se fac de sus în jos, prin directive europene sau diktat, ci prin existența unei „solidarități conștiente“. Problema europeană, scria Gusti în 1930, „este, în primul rând, o chestiune de conștiință europeană și de patriotism european“. Pentru a obține o unitate europeană, adică o federație, „trebuie

creat patriotismul european“. Nu se poate invers. Doar așa se poate obține „securitatea psihologică“ a europeanului. Nu e suficient, ne spune sociologul, să vorbim despre „securitate politică“ și „securitate economică“ a continentului. A perora despre binefacerile „Europei unite“ din punct de vedere politic, economic sau chiar militar, nu este de ajuns: „ceea ce lipsește în primul rând este însă securitatea psihologică“. Și acesta nu mai este strict un element rațional, este unul sufletesc...

De aceea, în cazul Europei, lucrurile sunt mai complicate. Gusti era sceptic că lucrurile se pot schimba rapid: e nevoie, scria el, înainte de orice proiect de federație, de o „operă educativă“, care să realizeze toate cele de mai sus, care operă însă, ne avertizează, ia timp, cere multă, „multă vreme“.

Câtă vreme? Și cu ce succes?... Nu ne mai spune asta Gusti. În finalul analizei, sociologul promitea o revenire la chestiune printr-un ciclu de conferințe care să fie consacrat acestor probleme, încă în fază incipientă. Dar nu a mai revenit niciodată la acest subiect. Practic, a fost prima și ultima sa intervenție pe această temă. A continuat doar, ulterior, să rafistoleze studiile sale dedicate națiunii, să le republice pe unele, dar atât (Gusti, 1938, 1941, 1942).

Tăcerea lui completă după 1930 a fost răspunsul definitiv la dosarul federalizării Europei.

*Lumea sociologului nu e despre ce vrem noi,
ci despre ceea ce se poate sau nu se poate*

Dimitrie Gusti a înțeles că Europa nu poate deveni o „comunitate de cetățeni“. Că, în realitate, nu se poate inventa orice, oricând, și care să fie și durabil. De aceea nu dădea șanse de succes, chiar dacă nu a spus-o explicit, proiectului federalist. „Morții care se asociază cu cei vii“, dacă ar fi să îl parafrazăm, nu există în cazul Europei, sunt doar morți „naționali“, iar pronumele personal la persona întâi plural – „noi“ – nu se poate conjuga, sociologic vorbind, decât la nivel național. (Politic este altceva, și asta este șmecheria pe care președintele Franței o face azi, sub ochii noștri, când trece cu nonșalanță de la „noi, francezii trebuie să facem asta...“ – perfect legitim – la „noi, europenii, trebuie să facem cutare și cutare“ – perfect nelegitim).

Și de aici tragismul destinului lui Dimitrie Gusti. A avut dreptate întru totul. O Europă interbelică ne-unită a re-intrat în război, s-a devastat pentru a doua oară, a sărăcit, a devenit irelevantă și a trecut după război, cum profetea Gusti, sub tutela „Uniunii Americane“ (SUA) și a „Uniunii ruse“ (URSS).

Asta e uneori condiția sociologului: se află într-o mașină fără frâne care merge spre un zid, de care se va lovi inevitabil, pe care el îl vede, dar care nu e văzut de toți pasagerii... Căci în lumea noastră nu e vorba despre ce vrem, ci despre ceea ce se poate. Nu doar despre logică, ci și despre non-logică. În cazul concret discutat aici, deși (aparent) rațională, soluția europeană nu a putut să fie o soluție între cele două războaie mondiale.

Este ea, însă, astăzi? Suntem și acum în orizontul întrebărilor gustiene. În presa internațională, diagnostice de genul celor formulate de sociologul român abundă: dacă Europa nu se unește, devine irelevantă în raport cu SUA („Uniunea Ameri-

cană“) sau China (pe vremea lui Gusti nu se punea problema, iar Rusia nu mai e acum ce a fost). Sunt aceleași îndemnuri, aceleași analize „lucide“. Pare evident, așa cum era și pentru Gusti în 1930, că Europa nu poate merge mai departe dacă nu se federalizează. Orice sistem interguvernamental în care deciziile majore se supun la vot, chiar la referendum, vor face UE să sucumbă. Nu va trece nimic. Soluția, teoretic vorbind, ar fi o Europă federală care să NU (mai) fie democratică, să NU (mai) fie transparentă și să devină, strict, un proiect al elitelor. Toată lumea știe asta, dar întrebarea fundamentală este aceeași: se poate legitima asta? Cine va sacrifica democrația, transparența sau tratatele europene pentru a face o federație și pe ce baze de legitimitate politică? Există, vorba lui Gusti, fundament pentru asta, adică „patriotism european“ și „securitate psihologică“?

Răspunsul este același ca în 1930. Nu! Și de aici dramatismul situație.

Nu e vorba despre a contabiliza, birocratic și stupid, euroscepticii și euro optimiștii. Nu e vorba despre asta, căci e superficial și complet ne-sociologic. Gusti nu era nici una nici alta. Chiar asta ne și avertiza: nu e suficient să vrei ceva sau să nu vrei ceva. E obligatoriu să înțelegi dacă se poate, dacă e fezabil, înainte de a spune dacă e dezirabil sau nu. De aceea Dimitrie Gusti nu a fost nici eurosceptic nici eurooptimist. A fost, mai degrabă, chiar împotriva, poate, a opțiunii lui personale, **europesimist**. Ca o bună parte a cetățenilor europeni de astăzi.

De aici trebui să înceapă orice discuție despre șansele unei Europe federale.

BIBLIOGRAFIE

- Dungaciu, Dan, *Elita interbelică: Sociologia românească în context european*, București, Editura Mica Valahie, 2011.
- Dungaciu, Dan, Viorella Manolache (eds.), *100 Years Since the Great Union of Romania*, Cambridge Publishers, 2019.
- Golopenția, Sanda, „Al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie (București 1939 – Roma 1950)“, *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXVI, nr. 3-4, 2015, pp. 145-206, București.
- Gusti, Dimitrie, „Problema națiunii“, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul I, nr. 2-3, iulie – octombrie, 1919, pp. 547-577.
- Gusti, Dimitrie, „Problema federației statelor europene“, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 9, nr. 1-3, 1930, pp. 1-22.
- Gusti, Dimitrie, „Știința națiunii“, *Sociologie românească*, februarie – martie, anul II, nr. 2-3, 1937, pp. 49-59.
- Gusti, Dimitrie, „Știința națiunii“, în *Enciclopedia României*, vol. 1, *Statul*, București, 1938, pp. 17-30.
- Gusti, Dimitrie, „Știința și pedagogia națiunii“, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria a III-a, tomul XXIII, 1940-1941, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1941, pp. 600-629. 45.
- Gusti, Dimitrie, *La science de la réalité sociale: introduction à un système de sociologie d'éthique et de politique*, Paris, Alcan Presses Universitaires de France, 1941a.
- Gusti, Dimitrie, „Știința și pedagogia națiunii“, *Sociologie românească*, 4, nr. 7-12, iulie-decembrie, 1942, pp. 359-374.
- Schnapper, Dominique, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Gallimard, Paris, 1994.